

“VIRIBUS UNITIS”*.
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ АВСТРО-УГОРЩИНИ:
ВИМУШЕНІ ІНІЦІАТИВИ Й НАПІВДЕКЛАРАЦІЇ

У статті проаналізовано ініціативи державної влади Австрійської імперії щодо реорганізації Австрійської імперії в дуалістичну монархію – Австро-Угорщину. Установлено, що характерною рисою законів 60-х років XIX ст. стало широке декларування демократичних прав привілейованих націй (німців і угорців) і поневолених народів. Обґрунтовано думку, що Австрія, не зважаючи на недосконалий адміністративно-територіальний устрій, з одного боку, стала сучасною й ліберальною державою, а з іншого, – рівень розпаду імперії загострився відповідно через угоду 1867 р., за якою Угорщина стала крайною-сателітом Австрії. З’ясовано сутність і фактори конституційних реформ і державної етнічної політики в 1848–1870 рр.

Ключові слова: політична система, політичні інститути, парламентаризм, права й свободи громадян, Австро-Угорщина, ініціативи, конкуренція, модернізація.

Конкурентний формат міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. відображав усвідомлення цілей членами окремих макросоціальних груп, © Монолатій І. і “ми”-інтересів назовні забезпечувався пошук нових прибічників серед інших ними акторами. Ключовий момент у процесі становлення останніх – здобуття ними права на формування груп за інтересами. З одного боку, у їхній діяльності відобразилися ідейно-концептуальні підходи щодо розв’язання соціальних проблем, з іншого, – відбувалася політична соціалізація етнофорів у досліджуваному хронотопі. Це означає проблему як таку, що актуалізує з’ясування її причин і форм прояву.

Корпус праць, у яких українські та зарубіжні вчені пропонують відповідь на визначену в назві статті проблему, сформований істориками й правниками. Прикладом таких досліджень є праці О.Добржанського [5], М.Никифорука [8] та Г.-П.Гайє [17]. Віддаючи належне вченим, які доволі детально аналізують становлення політичних інститутів Габсбурзької монархії, зауважимо, що поза їхньою увагою залишилися державно-політичні ініціативи реформування Австрійської імперії у сфері етнополітики, визначення функціональної ролі етнофорів як можливих конфліктних груп. Стосовно ж вивчення цієї проблеми етнополітологами в її поліпредметному баченні (конфлікти й компроміси між рівно- та різностатусними етнонаціональними спільнотами) доводиться визнати, що в досліджуваному хронотопі ця проблема ними фактично не досліджується.

Мета розвідки – з’ясувати причини інституціоналізації й основи політичної системи Австро-Угорщини, форми, у яких вони виявилися, спроби усталення етнополітичної свідомості поневолених народів імперії, застосовані етнофорами методи артикуляції макросоціальних інтересів у час їх тривання.

Наукова новизна дослідження визначається трьома аспектами. По-перше, з’ясуванням причин і форм прояву окремих типів інтеракціонізму “своїх” у політичній сфері останніх європейських імперій класичного типу. По-друге, обґрунтуванням слушності виділення окремого типу суб’єктів політичних процесів – органів державної законодавчої й виконавчої влади Австрійської імперії та дуалістичної Австро-Угорської монархії. По-третє, з’ясуванням впливу політичних ініціатив правлячого режиму на формування міжетнічної взаємодії, конфронтацію “своїх” і “чужих”.

Оскільки законодавство держав Модерної доби визначало “правила гри” суб’єктів міжетнічної взаємодії, спроби легітимного захисту ними своїх групових інтересів тощо [1, с.218–219; 4, с.305–306], то захист прав етнічних меншин поставав не тільки

* “Спільними зусиллями”. – Ред.

значимим елементом правового поля Австро-Угорщини, а й засобом кореляції етнополітичної поведінки “чужих” [15, р.95–96]. Адже, по-перше, Австро-Угорщина постала перед імперативом формування поліетнічної політичної спільноти. І, по-друге, необхідність об’єднання громадян незалежно від їхньої етнічності в реалізації спільного проекту майбутнього окреслила завдання формування подвійної етнонаціональної свідомості етнічних меншин. Проблема політичної ідентифікації етнофорів, завдання їх мобілізації з метою захисту групових інтересів, ураховуючи численні міжетнічні протиріччя, були актуальними під час формування нової владної структури після утворення Австро-Угорської дуалістичної монархії, яка “ніколи не знала ні масових депортацій, ні етнічного геноциду, ні етнічних “чисток”... Жодна з держав, що успадкували повністю або частково її територію, не забезпечила національним меншинам той ступінь свободи розвитку..., яким користувалися пригноблені народи” [6, с.67].

Свідченням цього вважають символічну ознаку Австро-Угорщини – державний герб [11, с.68–69]. На ньому обидві голови орла дивилися в різні боки, символізуючи відносну самостійність і мирне співіснування існуючих територій. Вочевидь одна голова орла – це правовий устрій і конституційна влада, сформовані панівною імперською *Іван Монолатій*. “*Viribus unitis*”. Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини..... й

цінностями, повною мірою ніколи так і не будуть досягнуті. Тим не менше, вони повсякчасно висувалися як орієнтири державного устрою. Процес формування імперії в його правовому аспекті характеризувався перманентною кризою, яка вважалася своєрідною платою за власний рахунок. Інша голова орла – це плюралістична множина акторів у процесі політизації, креативних суб’єктностей, які перебували в постійному русі й утворювали різноманітні співвідношення в просторовому масштабі. Адже, як показала історія, модернізована в середині XIX ст. політична система імперії відкривала певні можливості для ведення легальної боротьби за розширення національних прав, ставила їх у пряму залежність від того, як окрема нація зуміє захистити себе й забезпечити свої права. У результаті, як пише І.Деак, “поступово адміністративна машина ставала “національною”, тоді як провінційні бюрократичні апарати адаптувалися до місцевих етнічно-політичних сил, часто цілком незалежно від національного походження самих чиновників” [7, с.97].

Важливі реорганізації органів австрійської влади відбулися в 50–60-х роках XIX ст. Саме тоді створено систему політичних та адміністративних установ, видано низку законодавчих актів, які в головних рисах збереглися аж до розпаду імперії в 1918 р. [17, s.30–31]. У цей період були закладені основи гарантування особистих свобод і прав громадян імперії, започатковано оригінальні й прогресивні на той час форми співжиття народів, відкрито легальний шлях для розвитку національних еліт, національних ідеологій і свідомості [13, s.30, 32].

Та, як зауважувала лондонська “Таймс” у серпні 1897 р., “дуалістична монархія – парадокс, який не пояснює жодна політична теорія, прийнята серед людей. Більше (того. – *І.М.*) ми вивчаємо екстраординарні ускладнення й протиріччя, за яких збільшується різноманіття державної адміністрації, і бачимо, що якась винахідлива особа одного дня підвела підсумки філософії Гегеля: “Нікого і нічого не немає, але все існує” (насправді, висловлюючись мовою Гегеля, створення імперії є *благом у собі, але не для себе* [11, с.53]). У власне державних справах можливо й існує якась домінуюча ідея або й верховна сила, довкола якої й об’єднуються інші речі. Можна побачити, що є і чого немає. Однак у дуалістичній монархії – усе невпевнене, усе вагається і кожне (із цілого), як правило, нескінченне, переповнене винятками. І все ж ця (політична) система невідповідна й крихка, яка невідомо якою буде завтра” [17, s.13].

Політична система Австрії, а потім й Австро-Угорщини формувалася еволюційним шляхом упродовж кількох століть. У XIX – на початку XX ст. Габсбурзька монар-

хія зіткнулася з безліччю проблем, пов'язаних із становленням національної свідомості поневолених народів, їх стремлінням до культурної й адміністративної автономії чи ж власної державності [19, s.1304–1310]. До того ж австрійська монархія не була чи то німецькою, чи то угорською, чи, зрештою, слов'янською – вона була власне австрійською, наднаціональною й ворожою будь-якому націоналізму. Це й становило головну проблему Габсбургів та їх держави в добу націоналізмів [2, с.224; 10, с.28–29]. Нерівномірність розвитку народів імперії ставила Габсбургів перед дилемою: приводити своїх різномовних підданих до “спільного знаменника” шляхом послідовної й жорсткої централізаторської політики, яка, врешті, мала б перетворити їх усіх у лояльних і рівних між собою австрійців, чи діяти за принципом “поділяй і владарюй”, опираючись на розвинутіші й організовані народи, за рахунок лояльності та привілейованого становища яких династія могла б забезпечити стабільність імперії. Тим самим і контролювати національні почуття тих своїх підданих, які не потрапили в число “привілейованих” [12, с.235–237].

Наприкінці 40-х років XIX ст. Австрійська імперія вступила в затяжну пору потрясінь, у біполярний світ розривів і замирень 1848–1867 рр., основним змістом яких було виживання монархії й династії. У 1848–1849 рр. стабільність політичної системи Австрійської імперії залежала від реальних конституційних перетворень. Ними стали положення Конституції 1849 р., яка вперше озвучила питання конституційної участі особи в державному управлінні й можливості пошуку компромісів з народами імперії [8, с.108, 109]. Однак тут крилася проблема рівноправності народів у мовно-етнічному розумінні, визнання історичних королівств і коронних країв та одночасна монопольна участь нації-держави в централізованому управлінні тими ж краями й народами. Події загальноєвропейської революції 1848–1849 рр. довели: імперія такого типу вже не в стані дати раду із станово-політичними процесами, які все частіше ототожнювалися з патримоніальною юриспруденцією [17, s.15–17].

25 квітня 1848 р. було опубліковано імператорську конституцію, яка проголосила Австрію конституційною монархією (Österreichischer Kaiserstaat, досл. “Австрійська імператорська держава”) і утверджувала австрійський парламент* – рейхстаг. Передбачалася його двопалатна структура – Палата панів (Herrenhaus) і Палата депутатів (Abgeordnetenhaus). До першої палати входили принци імператорського двору, голови визначних дворянських родів, архієпископи і єпископи князівського рангу, особи, довічно призначувані імператором та обрані великими землевласниками. Друга палата формувалася шляхом двоступеневих виборів за квотою 1 від 50 тис. осіб населення. Однак революційна хвиля у травні 1848 р. скоригувала порядок виборів: перші державні вибори оголошувалися установчими й однопалатними, а вибори до Палати панів скасовувалися [17, s.15].

Упродовж півроку – із червня 1848 р. до березня 1849 р. – у країні діяли Конституційні Збори, які ввійшли в історію як “кромержицький парламент” (від назви моравського містечка Кромержиж, де в листопаді зібралися депутати парламенту після їхнього виїзду з Відня) [9, с.5–25]. Його головним досягненням стало прийняття 7 вересня 1848 р. акта про звільнення селян від феодалних повинностей. Наслідком засідання парламенту мав бути проект федералізації імперії, запропонований лідером чеської фракції Ф.Палацьким [3, с.9]. Згідно з ним, габсбурзькі володіння повинні були поділити на сім рівноправних земель за національно-географічним принципом: австро-німецьку, чеську (або чехо-слов'янську), польсько-русинську, угорську, румунську, південнослов'янську й італійську. Кожній з них Ф.Палацький пропонував надати широкі повноваження, залишаючи у віданні центрального уряду тільки питання міжнародної

* В австрійському конституційному праві поняття парламенту визначалося як державні збори (Reichstag) або державна рада (Reichsrat). – Авт.

політики, армії, фінансів, зовнішньої торгівлі, транспорту й зв'язку. Проте цей проект прямо суперечив централізаторським планам віденського уряду [10, с.76–77].

Кромержицький проект передбачав, що Австрія повинна стати неподільною спадковою конституційною монархією. Представницький орган – рейхстаг, що обирався на три роки, утворювали Палата земель (Länderkammer) і Палата депутатів або народна (Volkammer). Перша з них формувалася крайовими сеймами по шість депутатів від кожної землі й окружними сеймами по одному депутатові від кожної округи країв, що мали два й більше округи. Друга – обиралася в ході прямих виборів. Виборчим правом наділялися особи, старші 28 років, які мали австрійське громадянство й проживали в Австрії не менше року.

Ідею рівності всіх народів монархії закріпили в статті 21 проекту конституції: “Усі народи імперії володіють рівними правами... Право використання своєї мови в системі освіти, державного управління і громадського життя гарантоване державою” [12, с.263]. Документ суттєво обмежував повноваження імператора, передавав більшість питань внутрішньої політики у відання парламенту й відповідального перед ним уряду. Зауважимо, що в цей час, по-перше, представники різних народів монархії вперше в історії отримали досвід парламентської роботи й вільного обговорення важли-

Іван Монолатій. “Viribus unitis”. Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини..... -

спільного державно-політичного організму, по-друге, офіційне визнання набув принцип рівності народів і, по-четверте, культурна й обмежена адміністративна автономія окремих народів протиставлялася угорському, німецькому, італійському та польському націоналізмам, метою яких було створення відповідних національних держав. Однак кромержицька конституція так і залишилася проектом, оскільки вже 4 березня 1849 р. парламент розпустили, а народи імперії отримали новий Основний Закон [9, с.43–45].

“Октройована” (дарована) конституція відрізнялася від попередньої майже повним відновленням влади імператора, якому відтепер належала й законодавча влада. Вона здійснювалася разом із двопалатним рейхстагом. Депутатів верхньої палати (Oberhaus) на п'ять років обирали земельні сейми. Нижня палата (Unterhaus) формувалася з прямих виборів за квотою один депутат від 100 тис. чол. населення. При імператорі існував дорадчий орган – імперська рада (рейхсрат) (Reichsrat), рішення якого, однак, потребували схвалення парламентом. Принциповим було введення нової форми правління – конституційної монархії, централізації державного управління (через модель унітарної держави, поділеної на провінції з досить обмеженою автономією), а також т. зв. плюралізму національностей. Так, у конституції містилося положення, що всі народи, які проживають у державі, є рівноправними, і кожен народ має невід'ємне право на захист і розвиток своєї національності й мови [8, с.116; 17, с.24]. Проте вже наступного року імператор і його оточення спробували ліквідувати поступки, зроблені під час революції. Згідно з указом від 31 грудня 1851 р., Конституція 1849 р. оголошувалася такою, що втратила силу й скасовувалася. Відтоді імператор заявив про намір правити країною самостійно, хоча й з допомогою міністрів і рейхсрату. Про конституцію більше не згадували. З демократичних прав 1849 р. уряд залишив принцип рівності кожного з громадян перед законом, свободу всіх офіційно визнаних віросповідань. Однак гласність суду, свобода преси, суди присяжних скасовувалися [5, с.89].

Помилка 1851 р. (скасування конституції “в ім'я єдності імперії і монархічного принципу”) мала катастрофічні наслідки для держави Габсбургів. Угорський історик А.Фейто зауважує: “Цілком імовірно, що коли б монархія вчасно стала на конституційний шлях за англійським чи американським зразком, патріотизм усюди на її території міг би прийняти таку ж ліберальну й демократичну форму, як, приміром, у Швейцарії – також багатонаціональній державі... Подвійний гніт, абсолютистський і націо-

нальний, породив націоналістичну ідеологію, яка ідентифікувала людину... за її етнічною приналежністю, її корінням і прагнула до реорганізації імперії не на універсальній конституційній, а на етнічній основі” [12, с.268].

Після поразки й придушення революції правляча верхівка Австрійської держави на чолі з новим імператором Францом-Йосифом I* шукала вихід із кризового становища. А оскільки ситуація погіршувалася зовнішньополітичними поразками та втратою престижу на міжнародній арені [14, s.220], то невпевненість владних структур зумовила непослідовність внутрішньополітичного курсу, суперечливість законодавства, спроби врівноважити централістські й автономістські тенденції шляхом складних державно-правових комбінацій [13, s.472].

Упродовж кількох десятиліть XIX ст. питання про політичний лад у монархії залишалося відкритим. Воно було прикладом своєрідного хитання між двома парами полюсів, одна з яких позначала характер політичного режиму Габсбурзької монархії, інша – особливості адміністративного устрою. З одного боку, це були абсолютизм і протидіючий йому конституційний парламентський устрій, а з іншого, – централізм і його антипод, федеративна і/або навіть конфедеративна модель. Щоправда, до початку 1860-х рр. неоабсолютистський централізм цілковито збанкрутував як форма правління, а федеративна (чи конфедеративна) модель в політичному сенсі, влаштована як парламентська монархія, так ніколи й не була реалізована в Габсбурзькій державі (хоча наприкінці існування монархії її принципи поволі почали входити в життя країни). І лише поєднання неоабсолютистського федералізму й парламентського централізму – по суті адміністративного й політичного чинників – певною мірою вивело країну з нової кризи [10, с.91–95].

Повернення Австрії до конституції й парламентаризму започаткував т. зв. Лаксенбурзький маніфест від 22 серпня 1859 р. У ньому імператор обіцяв установити парламентський контроль над державними витратами й розширити права органів самоврядування. Услід за цим, у березні 1860 р., був виданий патент про заснування т. зв. Посиленого рейхсрату (*verstärkten Reichsrat*) – старої імперської ради, доповненої 38 представниками провінцій, призначеними на розсуд уряду. На відкритті рейхсрату (який, по суті, не мав права законодавчої ініціативи) 31 травня 1860 р. Франц-Йосиф I наголосив, що завданням Посиленого рейхсрату є вирішення найважливіших питань загального законодавства та врегулювання державного бюджету. Певним кроком у цьому напрямі став Жовтневий диплом (*Oktoberdiplom*) від 20 жовтня 1860 р. Імператор заявив про свою готовність ділити надалі законодавчу владу з представницькими зборами, обраними його підданими, а саме: з рейхсратом – у питаннях, що стосувалися всієї монархії; з провінційними сеймами – у питаннях, що стосувалися земель (областей) [13, s.198; 17, s.45–47].

Попри те, що цей закон знову розширював права провінційних станових зборів, він був далекий від реального парламентаризму, оскільки опосередковано закріплював старі інститути влади. Право видавати, змінювати й скасовувати закони залишалося за імператором, але тільки за співучасті рейхсрату та місцевих сеймів (ландтагів). Автономні права коронних країв відновлювалися. Указувалося на широкі повноваження ландтагів і розмежування їхньої компетенції з рейхсратом. Центральні міністерства – внутрішніх справ, юстиції, віросповідань та освіти ліквідовувалися, а замість них створювалося державне міністерство, яке мало координувати стосунки між краями. Саме цей диплом міг стати першим кроком на шляху перетворення Австрії в союз

* Франц-Йосиф I (1830–1916) – правитель Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, представник династії Габсбургів. Обійняв престол після зречення внаслідок революційних подій 1848 р. імператора Франца Фердинанда та свого батька Франца Карла. Обрав гаслом правління латинський вислів “*Viribus unitis*” (“Спільними зусиллями”). – Авт.

самостійних адміністративних, а можливо, і національних одиниць [5, с.92]. Жовтневий диплом, так і не набувши чинності, повторив долю конституцій 1848–1849 рр.

Фактичне повернення до централізму під контролем парламентських асамблей відбулося в лютому 1861 р., коли було підписано Лютневий патент (Februarpatent) від 26 лютого 1861 р., який став першим реальним досвідом парламентаризму в історії Габсбурзької монархії. Однак цей документ суттєво змінював напрямок адміністративних реформ, посилюючи значення рейхсрату й центральних міністерств, які й не припиняли своєї діяльності, та обмежуючи права ландтагів. Останні перетворювалися виключно в органи місцевого самоврядування [13, s.195, 222; 17, s.72–78]. Лютневий патент передбачав створення двопалатного парламенту – рейхсрату, члени якого обиралися на підставі досить високого майнового цензу. Відтепер уряд не ніс відповідальності перед рейхсратом, імператор зберігав досить широкі повноваження, зокрема, у сфері Збройних сил і зовнішньої політики. Документ увів формулу “королівства і землі, представлені у рейхсраті”, яка з 1867 р. стала офіційною назвою австрійської частини Австро-Угорської імперії. Уперше вона використана в патенті при визначенні складу т. зв. вузького рейхсрату, на відміну від “широкого”, у якому обговорювалися справи всієї імперії. У випадку “вузького” рейхсрату, який мав скликатися тільки в особливих випадках, Лютневий патент перетворював у постійну установу, до якої

Іван Монолатій. “Viribus unitis”. Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини..... а
в
(Abgeordnetenhaus). Повноваження нового парламенту були більшими: він отримав право законодавчої ініціативи й контролю за державним бюджетом. У країні було введено парламентське представництво. Нова державна рада (gesamnter Reichsrat) вперше зібралася лише на другу сесію 17 червня 1863 р. [17, s.111–115]. Після того, як у 1867 р. Австрійська імперія перетворилася в дуалістичну монархію, державна рада стала представницьким органом Ціслейтанії, до якої входили й Галичина та Буковина.

Отже, саме із цього часу Австрія, не зважаючи на недосконалий адміністративно-територіальний устрій, з одного боку, стала сучасною й ліберальною державою, а з іншого, – рівень розпаду імперії загострився відповідно через угоду 1867 р., за якою Угорщина стала країною-сателітом Австрії [7, с.124]. Відтак чеські націоналісти висунули вимоги автономії Богемії, польська шляхта посилила свій контроль над Галичиною, а імперія, яка перебувала в стані модернізації, стала дедалі формальнішою навіть у межах Ціслейтанії. Очевидно, поштовхом до модернізації старого імперського організму стали центробіжні сили, які почали загрожувати територіальній цілісності монархії. Це, передусім, вимоги національних автономій, збереження історичних прав і подальший розвиток країв [10, с.123; 12, с.286–287].

Завершеного вигляду політична система імперії набула в результаті змін, проведених у середині 60-х років XIX ст. У 1867 р. було прийнято нові державні основні закони, які регламентували відносини між Австрією й Угорщиною в дуалістичній державі. Відтепер вона стала називатися Австро-Угорщиною. Основу конституційних законів реорганізованої держави склали диплом від 20 жовтня 1860 р., патент від 26 лютого 1861 р., шість основних державних законів від 21 грудня 1867 р., а також “Прагматична санкція” від 6 грудня 1724 р. про престолонаслідування й неподільність імперії. Структура управління і правові норми, сформовані в 1860-х роках, проіснували до розпаду імперії [5, с.94; 8, с.146; 17, s.33, 44].

Епіцентром змін у політичній системі монархії судилося стати дуалістичному компромісу (Ausgleich), який перетворив Австрійську імперію в Австро-Угорщину й надав Дунайській монархії форми, яку вона в загальних рисах і в цілому зберегла до кінця свого існування. Відповідно, після 1867 р. Угорщина фактично стала другим центром у державі. Як писав угорський історик Л.Контлер, “хоча компроміс, підготовлений государем і політичними елітами двох найсильніших націй габсбурзької монар-

хії на шкоду решті народів, був реалістичним для свого часу кроком, система, яку він створив, завалилася відразу після Першої світової війни через причини, які передбачала більшість його (компромісу. – *I.M.*) критиків: у рамках дуалізму не вдалося ані віднайти задоволеного вирішення всіх конституційних проблем, ані дати раду із центробіжними силами, які породило невирішене національне питання” [12, с.304].

Сутність компромісу була відображена в 69-ти статтях “Закону XII”, який схвалив угорський парламент 20 березня 1867 р. Габсбурзька монархія ставала двоєдиною (дуалістичною) державою, точніше, союзом двох держав, кожна з яких володіла широкими правами у сфері внутрішніх справ, мала власний парламент і відповідальний перед ним уряд [9, с.46–52]. Однак, як зауважував А.Дж.П.Тейлор, “формально під “Австрійською імперією” розуміли всю державу; а Австро-Угорщина, якщо скористатися британською аналогією, була не “Англо-Шотландією”, але “Велико-Британо-Шотландією”. “Спільна монархія” – це угорський термін, винайдений, аби уникнути ненависних слів “імперія” і “райх”” [10, с.128, прим.2]. Насправді, за Р.Каном, “ціла історія Габсбурзької монархії засвідчує виразний конфлікт між тим, що можна назвати місцевою аристократією в історико-політичних утвореннях, тобто Габсбурзьких землях, зі своїми незалежними культурно-політичними традиціями, з одного боку, та високою придворною знаттю та адміністративного центру імперії у Відні – з другого” [7, с.96–97].

Відтак “спільна монархія” обмежувалась імператором і його двором та міністрами закордонних і військових справ. Спільні справи вирішувалися на нарадах т. зв. делегацій – уповноважених, обраних парламентами обох частин монархії [2, с.224; 3, с.15]. Державна єдність забезпечувалася особами австрійського імператора й угорського короля, який був головнокомандувачем Збройних сил, визначав характер зовнішньої політики та здійснював контроль за діяльністю трьох міністерств, спільних для всієї монархії – військового, фінансового й іноземних справ. Імператор володів правом “попередньої санкції”, згідно з якою урядові законопроекти могли обговорюватися парламентами обох частин монархії тільки з його згоди. У виняткових випадках імператор і уряд могли управляти західною частиною країни (Угорщини це не стосувалося) і без парламенту, що згодом і трапилося під час політичних криз і в роки Першої світової війни [10, с.128]. Хоч, як зауважує Р.Кан, “... не існує адекватних доказів того, що Австро-Угорщина, попри неповну інтеграцію її народів і її далеко не досконалий адміністративний устрій, мала неминуче розпастися без тиску зовнішніх подій. Навпаки, є добрі підстави припускати, що відповідно до певного прагматичного закону історичної інертності владний комплекс, який існував так багато століть, міг би існувати і надалі протягом певного часу, якби не зіткнувся із силами зовнішнього тиску” [7, с.48].

Процес законодавчого облаштування нової держави – Австро-Угорщини – був завершений 21 грудня 1867 р. прийняттям зводу законів монархії, т. зв. Грудневої конституції (*Dezemberverfassung*). Згідно з нею, вищу владу в монархії уособлював імператор, особа якого оголошувалася священною й недоторканною (ст.35). Йому надавалися управлінська влада (через відповідальних міністрів), верховне головнокомандування Збройними силами, право оголошувати війну й укладати мир, право призначення й звільнення міністрів, призначення членів, президента та віце-президента Палати панів, право скликання та розпуску Палати депутатів і земельних сеймів (ландтагів), право санкціонування федеральних і земельних законів, право амністії [17, с.140–141]. Виконавча влада в Австрії здійснювалася Кабінетом Міністрів, який об’єднував дев’ять відомств: внутрішніх справ, культів та освіти, землеробства, торгівлі, залізниць, громадських робіт, юстиції, фінансів й оборони. Відомство очолював міністр-президент. Контроль за виконавчими органами депутати здійснювали шляхом подачі запитів (інтерпеляцій). Нижня палата мала право призначати комісії для розслідування правильності дій адміністративних органів. Груднева конституція вста-

новлювала чіткий розподіл влади між рейхсратом і сеймами провінцій і дещо посилювала повноваження першого [21, s.1011–1016].

Характерною рисою законів 60-х років XIX ст. стало широке декларування демократичних прав. Згідно з Основним Законом 21 грудня 1867 р. про загальні права, проголошувалися рівність усіх громадян імперії перед законом, однакові можливості в зайнятті державних посад, свобода пересування, недоторканність приватної власності, таємниця листування, право подавати петиції й прохання, свобода слова та друку. Попередня цензура скасовувалася, а свобода віри й совісті проголошувалася за умови, що релігійні погляди не будуть завдавати шкоди державним обов'язкам громадян. Указувалося, що австрійські піддані мають право свободи вибору професії й здобуття фахової освіти.

Надзвичайно важливою стала ст.19 конституції про загальні права, у якій говорилося: “Усі народи держави рівноправні, і кожний народ має непорушне право зберігати і розвивати свою народність і мову. Держава визнає рівноправність усіх крайових мов у школі, державних установах і громадському житті. В краях, де проживає декілька народів, навчальні заклади повинні бути організовані так, щоб без застосування насилля до вивчення іншої крайової мови, кожний з цих народів отримав *Іван Монолатій*. “Viribus unitis”. Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини...

я в законодавстві й трактувалася по-різному залежно від політичної ситуації. Нації ж як такі не розглядалися як суб'єкти права, хоча передача права рішення в індивідуальних питаннях місцевим автономним органам влади на практиці визнавала нації саме такими. Результатом цього стала подальша етнізація австрійської політики, яку пізніше було перенесено в політичне життя держав–наступниць імперії Габсбургів [3, с.17; 21, s.1011, 1015].

До конституційного закону про загальні права було включено також ряд законодавчих актів, виданих раніше. Зокрема, закон від 27 жовтня 1862 р. про захист особистої свободи, у якому зазначалося, що ув'язнення особи може відбутися тільки відповідно до судового рішення. Громадянина могли затримати без дозволу судових властей не довше ніж на 48 годин. Згідно із законом про захист домового права, обшук будинку міг здійснюватися лише за судовим рішенням або письмовим дозволом судових властей протягом 24 годин після його надання. У законі про пресу, який було опубліковано ще 17 грудня 1862 р., надавалося право видавати газети та журнали фактично всім громадянам імперії. Визначався порядок заснування нових видань. Для цього в крайовий уряд потрібно було повідомити програму видання, прізвище відповідального редактора, місце друкування. Обумовлювалося, що кожен видавець зобов'язаний надсилати періодичне видання в органи безпеки краю не пізніше як за 24 години до виходу у світ. Влада мала право конфіскувати окремі статті або номери газет з політичних мотивів [17, s.142–144; 18, s.467, 475].

В Основному Законі про загальні права проголошено й свободу зборів та організації політичних і громадських об'єднань. Це положення регламентували закони про об'єднання й про збори від 15 листопада 1867 р. Вони значно спрощували й полегшували процедуру створення об'єднань. Для відкриття товариства необхідно було подати до крайового правління статут товариства в п'яти примірниках. У ньому обов'язково вказувалися мета товариства, засоби існування, структура й органи управління, місцеперебування, спосіб вирішення спірних питань, умови розпуску. У випадку заборони крайовим урядом відкриття товариства засновники мали право апелювати протягом 60 днів до Міністерства внутрішніх справ. Політичним товариствам заборонялося встановлювати між собою тісні стосунки. Кожного року вони повинні були реєструвати список членів у крайовому управлінні. Для скликання громадських зборів (віч), мітингів потрібно було за три дні попередити крайові власті в

письмовій формі, указавши мету, місце й час проведення заходу. Крайова управа давала письмовий дозвіл на проведення зборів. За порушення обох законів передбачався арешт до 6 тижнів або грошове стягнення [20, s.118; 22, s.111]. Окремий конституційний закон від 21 грудня 1867 р. стосувався судової влади. Вводилася незмінюваність суддів, проголошувалися їхня самостійність і незалежність. Важкі злочини, політичні справи, а також питання про пресу покладалися на розгляд судів присяжних. Судова влада відділялася від адміністративних органів [16, s.927, 932].

На основі Конституції 1867 р. було прийнято ряд законів, які стосувалися важливих сторін громадського життя. Закон від 25 травня 1868 р. передавав контроль над школами від церкви державним органам. В Австро-Угорщині вводилася обов'язкова восьмирічна освіта, щоправда, обласні сейми мали право дещо коригувати обов'язковий строк навчання. У тому ж році були врегульовані питання міжконфесійних стосунків, зокрема змішаних шлюбів, зміни віри тощо. Дозволялося створення міжконфесійних шкіл. Вводилася загальна військова повинність. Закон від 15 жовтня 1868 р. Уточнював існуючі порядки про пресу, розширюючи права видавців і посилюючи регламентацію функціонування цензури. 7 квітня 1870 р. видано закон, який дозволяв страйки, якщо вони були належним чином підготовлені й умотивовані [21, s.1032–1041].

Отже, висновуємо, що завдяки інтеграційній функції держава, що постає як результат сукупної волі етнонації, виконує особливу роль – виступає вирішальним контрагентом етнополітичних процесів. У рамках новопосталих етнополітичних організацій їй прерогативи та монополні права забезпечують державі центральну роль у формуванні її стосунків з окремими етнічними суб'єктами, а водночас дають можливість відігравати роль третьої сили у взаємодії останніх. З-поміж прерогатив – формування законодавства, право на застосування легітимного насильства, здійснення бюджетної політики тощо. У досліджуваній хронології Австро-Угорщина, за всіх недоліків її внутрішньої й зовнішньої політики, базових інститутів дуалістичної імперії, а отже, і політичної системи, протиріч і конфліктів, уявлялася державним утворенням, яке здатне розвиватися, удосконалюватися й, у цілому, досить ефективно захищати інтереси своїх громадян. У масовій історичній свідомості народів велетенського простору від Альп до Трансільванії й від Галичини до Далмації монархія Габсбургів, особливо в її останні роки існування, асоціювалася з більшим ступенем національної свободи, можливістю мирного врегулювання проблем у відносинах між народами дуалістичної монархії. У цих константах політична система Австро-Угорщини мислиться як час реалізації державою невідкладних заходів, які, ураховуючи її системотворчу функцію, є вагомим компонентом архітекτονіки міжгрупового інтеракціонізму конкретного історичного етапу. Такі умови транзиту/трансформації дуалістичної імперії були своєрідним цейтнотом – відсутністю в етнічній еліті, яка монополізувала владу, резерву часу для довготривалої розробки принципів етнополітики та стратегії її втілення. Транзитивний стан уособлює політичну ситуацію, яка дозволяє вивчити стратегію й тактику держави за особливих обставин конкуренції етнонаціональних спільнот за здобуття дефіцитних ресурсів, реалізації центром (метрополією) комплексу заходів, які сприяли легітимації влади новопосталого титульного етносу, налагодження механізму функціонування етнополітичного організму. Можна припустити, що етнополітична діяльність Австро-Угорщини була втіленням у практику тих стратегій, які вироблені лідерами титульного етносу. Етноплюральна політика Дунайської монархії в 1867–1914 рр. сприяла гармонізації взаємин держав й етнічних меншин, гарантуванню їхніх прав, реалізації певної етнополітичної моделі. Її складники – легітимація влади, обмеження амплітуди ймовірних етнічних дій етнічних меншин рамками формалізованого правового поля, нейтралізація їх етносепаратизму й можливих претензій на здобуття влади в країні, гармонізація інтеракціонізму етнонаціональних спільнот і паралельного формування кількох політичних націй визначали пріоритети етнополітики Австро-Угорщини,

об'єктивним фактором якої був значний відсоток етнічних меншин серед її громадян. Це й зумовило близькість її пріоритетів у царині етнонаціональної політики. До того ж визначальна стратегія Габсбургів в етнополітиці засвідчила курс етнічних лідерів досліджуваного хронотопу на збереження багатокультурності. Власне в ньому вбачався гарант толерантного співіснування етнонаціональних спільнот і, очевидно, один з додаткових засобів легітимації влади й посилення держави загалом.

1. Бауман З. У пошуках центру, що тримає / Зигмунд Бауман // Глобальні модерності / [ред. Майк Фезерстоун, Скот Леш та Роланд Робертсон]; пер. з англ. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 201–220.
 2. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Пьотр Вандич; пер. з англ. – К. : Критика, 2004. – 463 с.
 3. Вэнк С. Династическая империя или многонациональное государство: размышления о наследии империи Габсбургов в национальном вопросе / Соломон Вэнк // Австро-Венгрия: опыт многонационального государства : сб. ст. – М. : РАН, Ин-т славяноведения и балканистики, 1995. – С. 5–24.
 4. Гобсбаум Е. Масове традицієтворення: Європа, 1870–1914 рр. / Ерик Гобсбаум // Винайдення традиції / [ред. Ерик Гобсбаум, Теренс Рейнджер]; пер. з англ. – К. : Ніка-Центр, 2005. – С. 303–352.
 5. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Олександр Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.
 6. Исламов Т. Крах Австро-Венгрии и судьбы Средней Европы / Тофик Исламов // Россия и современный мир : сб. ст. – М. 1995. – С. 66–78.
- Іван Монолатій. “Viribus unitis”. Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини..... :*
8. Никифорак М. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / Михайло Никифорак. – Чернівці : Рута, 2004. – 384 с.
 9. Петрів Р. Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець XVIII – XIX ст.) / Роман Петрів. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2005. – 84 с.
 10. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор; пер. з англ. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – 268 с.
 11. Хардт М. Імперія / Майкл Хард, Антоніо Неґрі; пер. з англ. – М. : Праксис, 2004. – 440 с.
 12. Шимов Я. Австро-Венгерська імперія / Ярослав Шимов. – М. : Изд-во “Эксмо”, 2003. – 608 с.
 13. Bernatzik E. Die österreichischen Verfassungsgesetze / Erik Bernatzik. – Leipzig, 1906. – 520 s.
 14. Bridge F. Österreich (-Ungarn) unter den Großmächten / Franz Bridge // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918). – Band VI : Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. – 1. Teilband. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. – S. 196–373.
 15. Canefe N. Sovereignty Without Nationalism? A Critical Assessment of Monority Rights Beyond the Sovereign Nation-State Model / Negriz Canefe // The New World Order. Sovereignty, Human Rights, and the Self-Determination of Peoples / Mortimer Sellers (editor). – Washington : Berg, 1996. – P. 91–116.
 16. Dantscher v. Kollesberg Th. Politische Rechte / Theodor Dantscher von Kollesberg // Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes, hrg. von Ernst Mischler und Josef Ulbrich. – Wien, 1907. – S. 927–932.
 17. Hye H.-P. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation. / Hans-Peter Hye. – Praha : Karolinum nakladatelstvi Univerzity Karlovy, 1998. – 260 s.
 18. Kammerhofer L. Diplomatie und Pressepolitik 1848–1918 / Ludwig Kammerhofer // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918). – Band VI : Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. – 1. Teilband. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. – S. 459–495.
 19. Kann R. Zur Problematik der Nationalitätenfrage in der Habsburgermonarchie 1848–1918. Eine Zussammenfassung / Robert Kann // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III : Die Völker des Reiches. – 2. Teilband. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 1304–1338.
 20. Mayrhofer E. Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst / Erik Mayrhofer. – Wien, 1894. – 154 s.
 21. Stourzh G. Die Gleichberechtigung des Voksstämme als Verfassungsprinzip 1848–1918 / Gerhardt Stourzh // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918). – Band III : Die Völker des Reiches. – 2. Teilband. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 975–1206.

22. Urbanitsch P. Vereine und politische Mobilisierung in Cisleithanien / Peter Urbanitsch // Anuarul Institutului de Istorie Cluj. – 1994. – Bd. 33. – S. 107–124.

In the article initiatives of state power of the Austrian empire are analyzed in relation to reorganization of the Austrian empire in a dualistic monarchy – Austria-Hungary. It is set that the personal touch of laws of 1860-s years item was become by wide declaration of democratic rights for the privileged Nations (Germans and Hungarians) and enslaved Nations. Grounded idea, that Austria, in spite of imperfect administrative and territorial device, from one side, became the modern and liberal state, and from other – the level of disintegration of empire became sharp accordingly through an agreement 1867, after which Hungary became to state-satellite of Austria. Essence and factors of constitutional reforms and public ethnic policy is found out in 1848–1870 years.

Key words: *political system, political institutes, parlamentarizm, rights and freedoms of citizens, Austria-Hungary, initiatives, competition, modernization.*